

Леся ЛИТВИНЧУК

НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНКИ В ПАМ'ЯТКАХ ЖИТОМИРЩИНИ XVI – XVII СТ.

Дослідники не раз наголошували на доцільності вивчення історичної антропонімії в межах окремих синхронних зрізів. Такий підхід дає можливість повніше використати фактичний матеріал писемних пам'яток і ґрунтовніше висвітлити різні сторони досліджуваного питання, що з часом може служити підставою для створення великих узагальнюючих праць з української історичної антропонімії [1: 6]. Значні можливості для ономастичних досліджень відкривають писемні пам'ятки Волині-Житомирщини XVI – XVII ст.

В антропонімії досліджуваних пам'яток значний інтерес для нас становлять засоби ідентифікації жінки. Чоловічі найменування, звичайно ж, превалюють, жіночі трапляються значно рідше. Це *однокомпонентні імена*:

Анна (II: 41 зв.)*, Барбара (III: 22), Галена (II: 17 зв), Ганна (I: 7), Гата / Хата (II: 20), Доротея (II: 21), Ева (II: 2 зв.), Зофея (I: 32 зв.), Зофія (I: 2 зв.), Зоф'я (II: 28 зв.), Йвтозієя (III: 13), Катарина (III: 29), Катарына (III: 22), Катерина (III: 17), Катерына (IV: 53), Кристына / Крыстына (III: 7), Марина (III: 17 зв.), Маруша (II: 33 зв.), Марушка (II: 20 зв.), Маря (I: 47 зв.), Настазія (III: 17 зв.), Настазя (IV: 68), Настася (I: 14 зв.), Овдотя (II: 48 зв.), Олена (III: 35), Полагя (I: 17 зв.), Полонея (II: 1), Про(с)ка (IV: 50), Радохя (I: 7), Раина (III: 35), Стеця (I: 14), Татяна (I: 14 зв.), Томила (I: 14 зв.), Федора (II: 22 зв.), Ядвигга (II: 51).

Поряд з такими іменами зустрічаються однокомпонентні номінативи з суфіксом -их-, який вказує на заміжно жінку за відношенням до її чоловіка (так іменувалися тільки піддані): Волошиниха (II: 34), Гаврилиха (II: 20), Іваниха (II: 20), Олихвириха (III: 25 зв.), Опанасиха (II: 20 зв.), Пишчиха (II: 19 зв.), Харитониха (II: 19), Хомиха (II: 20 зв.), Шевелиха (II: 20).

В XVI – XVII ст. в українського населення ще не було стійкої традиції прізвищ у теперішньому розумінні цього слова. Питання давності українських прізвищ належить до дискусійних, однак найбільшу підтримку

---

* Тут і надалі в дужках римськими цифрами вказується на відповідну актову книгу (I – 1605 р., II – 1609 р., III – 1648 р. у збірнику "Ділова мова Волині і Надніпрянщини" та IV – 1605 р. у збірнику "Волинь-Житомирщина", арабськими – на аркуш в оригіналі пам'ятки.

серед лінгвістів здобула версія, що з певністю про українські прізвища можна говорити тільки з кінця XVIII чи навіть з початку XIX ст. [2: 77]. М.Л. Худаш зауважує, що особова назва повинна мати офіційний характер, з народного вжитку ввійти у сферу урядово-адміністративного називання, підлягати правовому унормуванню як закріплена незмінна спадкова родова назва. Без цих особливих рис будь-яка особова назва не може вважатися спадковим прізвищем [3: 89]. Тому, на думку мовознавця, про українські прізвища можна говорити умовно, починаючи з 30-х років XIX ст., тобто з часів, коли на етнічній території України діяло кодифіковане право.

Незважаючи на помітні досягнення в галузі дослідження української історичної антропонімії, в антропонімічній літературі ще й досі немає єдиного загальноприйнятого терміну для визначення додаткових іменувань особи періоду “ненормованості” ідентифікаційної системи, зокрема вживаються такі терміни: “власні найменування прізвищевого типу” (Г.С. Бучко), “додаткові найменування” (Ю.О. Карпенко), “допрізвищеві назви” (С.М. Медвідь-Пахомова), “назви прізвищевого типу” (П.П. Чучка), “прізвищеві назви” (М.Л. Худаш, Р.І. Осташ, І.Д. Фаріон). Утім, як зазначає І.В. Єфименко, термін прізвищева назва також не зовсім досконалий: з погляду семантики його можна тлумачити не як поняття, що передує прізвищу, а, навпаки, що утворилося від самого прізвища, тобто уже після його виникнення [2: 79].

У нашій роботі ми будемо використовувати термін “прізвищева назва” зі значенням “іменування людини назвою типу прізвище”, оскільки за своїм семантичним змістом він максимально наближений до терміна прізвище.

Двочленні формули.

1. Ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійного прикметника жіночого роду: Миколаєвая Бранская (III: 13), Кондратова Бочуринская (II: 51), Романова Сингурова (I: 7).

2. Ім'я + прізвищева назва чоловіка у родовому відмінку: Барбара Во(и)новского (III: 22), Катарина Вышполского (III: 29 зв.), Федора Есликовского (II: 22 зв.), Зофея Жаславского (I: 44), Иотозиея Куровского (III: 13). Найменувань такого типу найбільше.

3. Ім'я + місце проживання: Зофея з Вышневца (I: 32 зв.), Зофея з Карбчева (I: 2 зв.).

4. Ім'я + прізвищева назва чоловіка у формі присвійного прикметника: Катарина Збаражская (II: 3), Анна Комаровская (II: 40), Маруша Харлинская (II: 45).

5. Ім'я + прізвищева назва з суфіксами:

а) -овн(а): Маря Бутовичовна (I: 47 зв.), Овдотя Сусловна (I: 18 зв.), Марина Мотовидловна (III, 27 зв.);

б) -инк(а): Ева Вилжинка (II: 2 зв.), Маря Проскуранка (II: 20), Ядвигга

Смятенчанка (II: 38 зв.) – можливо відтопонімічні;

в) -их(а): Гата / Хата Деворчиха (II: 20), Стеця Севелиха (I: 14).

Цікавою щодо будови є назва *Анна Алоїза* Ходкевичова (III: 15), в якій ім'я складається з двох компонентів.

Тричленні формули.

1. Ім'я + ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійних прикметників жіночого роду: Зофея Крьштофова Вьлжиная (II: 40): одна номінативна одиниця.

2. Ім'я + родова прізвищева назва + прізвищева назва чоловіка у родовому відмінку: Катарина Куровского Верещинского (III: 10), Галена Тишанка Быковского (II: 17 зв.). Радоха Ждановна Щениевского (I: 7).

3. Ім'я + по батькові + прізвищева назва: Полагя Гирмановна Белошицковна (I: 17 зв.), Ядвигга Сокоревна Бочуринская (II: 51), Анна Ходкевичовна Корецкая (II: 38 зв.).

4. Ім'я + місце проживання + прізвищева назва: Зофея з Вишневеца Вишневецкая (I: 32 зв.), Зофея з Шарева Дзербицкая (II: 34 зв.), Теофиля с Хоцимира Хмелецькая (IV: 24), Анна з Штембергку Костчонка (II: 47 зв.), Кристина з Лого(и)ска Тишкевичовна (III: 7).

5. Прізвищева назва + ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійних прикметників жіночого роду: Кнегиницкая Семенова Дручаниновая (III: 17 зв.). Це найменування особи жінки демонструє певну залежність жінки від чоловіка (чия?, а не хто?), хоча, як доводять історичні джерела XVI – XVII ст., українські жінки займали привілейоване місце у родині [4: 72].

Для називання жінок частіше, ніж для називання чоловіків, використовуються антропонімічні утворення з чотирьох компонентів.

Чотиричленні формули.

1. Ім'я + родова прізвищева назва у родовому відмінку + ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійного прикметника жіночого роду: Татьяна Бережецкого Александрова Бутовичовая (I: 14 зв.), Олена Махаринського Миколаєва Казновська (III: 35), Райна Лишковського Александрова Жасковська (III: 35).

2. Ім'я + родова прізвищева назва + ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійних прикметників жіночого роду: Настазия Менницкая Станиславовая Пупковская (II: 41 зв.), Маруша Хребтовичовна Андреева Немиричовая (I: 16), Анна Прежевская Яновая Кросницкая (II: 17 зв.).

3. Ім'я + місце проживання + ім'я та прізвищева назва чоловіка у формі присвійних прикметників жіночого роду: Зофея з Карабчева Романовая Руцинская (I: 2 зв.).

4. Ім'я + родова прізвищева назва у родовому відмінку + ім'я та прізвищева назва чоловіка у родовому відмінку: Маруша Бережецкого Ивановая

Корчевского (II: 46 зв.).

Зустрічаються і поодинокі жіночі п'ятичленні формули: Овдотя Олычанка Невиданна Александровая Вороничовая (дружина Олександра Ворони) (II: 48 зв.), Маруша Ивановна Корчовна Миколаева Дахновичовая (дружина Миколи Дахновича) (II: 33 зв.). Є й п'ятикомпонентні іменування з топонімічною назвою: Кристына з Лого(и)ска Тишкевичовая Елцовая Константиновая (дружина Константога Єлца) (III: 7).

Опис жіночої антропонімної системи пам'яток Житомирщини дозволяє констатувати, що усталених, стабілізованих формул для іменування жінок у XVI – XVII ст. ще не існувало. Ідентифікаційні засоби налічують від одного до п'яти компонентів, які містять не лише власне особові назви, а й апелятиви (загальні назви). У найменуванні підкреслюється певна залежність жінки від батька та чоловіка. Всі структурні компоненти жіночих антропонімів (крім імені) – присвійні прикметники, які відповідають на питання чия?, рідше кого?

1. Керста Р.Й. Українська антропонімія XIV ст.: Чоловічі іменування. – К., 1984. – С. 6.
2. Сфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв // Мовознавство. – № 5. – 2001. – С. 75-87.
3. Худаш Л.М. З історії української антропонімії. – К., 1977. – С. 87.
4. Кривоший О. Роль жінок у суспільному житті України за козацької доби // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: Монографія / За заг. ред. Л.О. Смоляр. – Одеса, 1999. – С. 72.